

АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ВИВЧЕННІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.98:502.1

ПОТАПЧУК Л. В.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

У статті представлено теоретичне дослідження проблеми вивчення аксіологічного підходу до вивчення екологічної культури особистості. Розглянуто основні підходи до вивчення даної проблеми як психологічного феномену. Виокремлено складові екологічної культури. Уточнено розуміння ролі екологічних цінностей та екологічної свідомості в становленні екологічної культури особистості.

Ключові слова: *цінності, екологічні цінності, екологічна культура, екологічна свідомість*

ОСОБЕННОСТИ ВНУТРЕННЕГО ДИАЛОГА КАК САНОГЕННОГО СПОСОБА АУТОКОММУНИКАЦИИ

В статье представлено теоретическое исследование проблемы аксиологического подхода к изучению экологической культуры личности. Рассмотрены подходы к исследованию данной проблемы как психологического феномена. Выделены основные компоненты экологической культуры. Подчеркнуто понимание роли экологических ценностей и экологического сознания в становлении экологической культуры личности.

Ключевые слова: *ценности, экологические ценности, экологическое сознание, экологическая культура*

Постановка проблеми. Екологічна культура пов'язується з глобальною проблемою сьогодення. У сучасних умовах все частіше спостерігаються негативні соціоекологічні трансформації, а наслідком цього є порушення збалансованого співіснування суспільства і природи.

На етапі цивілізаційних зрушень саме екологічна культура має стати тим стрижнем людської особистості, що зможе врятувати планету, людство взагалі, вивести на новий виток культурного розвитку.

Формування особистості як суб'єкта культури починається з моменту фіксації ним певних цінностей. Зокрема, категорія цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, її духовних вимірів, а також перетворюються на чинник осмислення власної поведінки в межах загальнолюдських ціннісних орієнтацій щодо природи.

Грунтуючись на цінностях, особистість визначає свою життєву позицію, що впливає на рівень екологічної культури, визначає тип світогляду, стиль її взаємовідносин з довкіллям. Саме еко-

логічні ціннісні орієнтації визначають спосіб існування індивіда в природному, біологічному, фізіологічному значенні, форми взаємозв'язку і взаємозалежності природи і біосфери з людиною і суспільством.

У зв'язку з цим орієнтація на формування екологічної культури особистості постала гострою проблемою.

Аналіз останніх наукових досліджень.

Окреслена наукова проблема знайшла свій відбиток у працях українських та зарубіжних психологів.

Вони розглядають особистість як відносно стійку сукупність психічних властивостей та, водночас, як результат включення людини в простір міжособистісних зв'язків. На думку І. Бега, «основу внутрішнього світу особистості становлять розвинені особистісні цінності». Ціннісну систему людини учений розуміє «як складний регулятор людської життєдіяльності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину, в усіх її об'єктивних характеристиках» [3, с 128-134].

З погляду В. Алексєєвої, ціннісні орієнтації – це «основний канал засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людей» [1, с.63].

Дослідження В. Крисаченко базується на твердженні, що екологічна культура – це по-перше, «сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують принаймні стійку рівновагу в системі «людина-довкілля»; по-друге, це «теоретична галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та раціональні блоки, як дедалі зростаючого чинника стану біосфери» [9, с. 9].

М. Реймерс розглядає екологічну культуру, як «сукупність знань, вмінь, соціальних та інженерних норм, керуючись якими людина пізнає саму себе і діє відповідно як частина природного середовища і як суб'єкт відповідальний перед собою, перед нищніми та майбутніми поколіннями людей» [11].

Отже, аналіз наукових джерел дає підставу з'ясувати, що проблема розвитку екологічної культури є важливою у становленні особистості людини. Формування екологічної культури особистості забезпечить її повноцінну життєдіяльність.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Здійснити теоретичний огляд особливостей становлення екологічної культури особистості на основі аналізу поглядів учених зарубіжних і вітчизняних психологів та сучасників; з'ясувати сутність узагальненого позначення поняття «екологічна культура» у становленні особистості та роль екологічних цінностей у її структурі.

Виклад основного матеріалу.

Термін «екологічна культура» вперше з'явився в 20-х роках ХХ ст. у працях американської школи "культурної екології". За ним стоїть одна з засадних сфер людської діяльності, корені якої сягають ще доісторичних часів.

У сучасній літературі немає доки чіткого і однозначного розуміння екологічної культури, проте певний науковий вклад в розробку даної проблеми сьогодні вже зроблений, і він має, безумовно, значний інтерес для нашого дослідження.

На сучасному етапі наукового знання існують різні підходи щодо розуміння і трактування поняття «екологічна культура».

Серед представників психологічної думки Сулацкова О. Ф. звертає увагу на те, що екологічна культура – складова частина світової культури, якій властиве і глибоке загальне усвідомлення важливих сучасних екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства. «Екологічна культура» – це частина духовної культури, яка являє собою інтегративну якість особистості, і втілює духовно-моральні цінності й визначає екологічно-моральні вчинки, спрямовані на збереження життя в усіх його проявах та на створення краси природного середовища. Таким чином, «екологічна культура» – це складне утворення, що припускає формування екоусвідомленості, екосмислення й відповідної поведінки [13].

За переконаннями М. М. Кисельова екологічну культуру можна розглядати як вектор гармонійного, стійкого розвитку, що гарантує відповідність соціальній діяльності природному середовищу. Крім того, екологічна культура розглядається в своїй більшості як деякий ідеал, новий тип культури, підставою якого може стати екологічно орієнтоване мислення і світогляд, що органічно включають як етичний ідеал прагнення до погодженого розвитку людини, суспільства і природи, а також глибоке усвідомлення самоцінності і взаємозалежності природного і соціального місця існування [8].

На думку дослідників цього питання [2; 4; 13; 14], саме рівень екологічної культури особистості визначає – добро, святість життя, відповідальність, совість, природу як самоцінність.

На думку А. Вербицького екологічну культуру слід розглядати як «сукупність досвіду взаємодії людей з природою, що забезпечує виживання і розвиток людини, відображена у формі теоретичних знань і способів практичних дій у природі та суспільстві, моральних норм, цінностей і культурних традицій»[5].

Екологічна культура спрямована на подолання власної обмеженості людини як природної істоти щодо пристосування в біосфері в умовах постійної конкуренції з боку тих чи інших форм живої речовини. Вона є сукупністю адаптивних ознак виду прин-

ципово нового гатунку. Про їхнє значення можна мати судження від протилежного: людина, позбавлена звичних способів впливу на довкілля (житла, одягу, знарядь праці, медичних препаратів і ін.) має сумні шанси вижити й утвердитися в природних екосистемах, навпаки, маючи їх, вона, по суті, виводить себе за межі конкуренції, оскільки володіє адаптивними набутками, несумірними з виробленими іншими видами в процесі біологічної еволюції.

Тому екологічна культура не є чимось несуттєвим чи вторинним для існування людини: вона становить саму його функціональну основу, примножуючи доцільне й ефективне природо-користування.

У цьому смисловому полі екологічна культура постає як засіб піднесення природності людського буття до надприродності, вищесення однієї з форм живої речовини – людини розумної – до чинника, що організовує природний світ. Долаючи за допомогою здобутих засобів обмеженість своїх тілесних потенцій в досягненні природи, людина стає мірилом та умовою існування всієї іншої біоти як системо організуючий стрижень біосфери. Саме тому екологічна культура стає набутком і всієї біосфери, шляхи та напрямки розвитку якої в таких умовах вже не можуть залишатися попередніми.

Осердям екологічної культури є екологічна життєдіяльність, яка може виявлятися в різних формах та втіленнях. Як відомо, життєдіяльність взагалі є процесом існування та самореалізації індивіда в єдності всіх його життєвих потреб і можливостей. Тому екологічна життєдіяльність являє собою таку діяльність людей, такі форми її поведінки, які спрямовані на той чи інший екологічний об'єкт. Такими об'єктами, на які спрямована життєдіяльність, можуть бути елементи як живої (включаючи людину), так і неживої природи, що входять у сферу людських інтересів і піддаються впливу, а технологічно – цільовій дії.

Екологічна культура – соціально-психологічне явище, оскільки в процесі діяльності задається певний напрямок розвитку довкільних процесів та станів об'єктів оточення, а також поведінки самої людини. Як соціально-психологічне явище, культура відтворює людську діяльність, метою та найвищою функцією якої є формування особистості.

Якісну визначеність способу життя і культури можна зрозуміти у соціально-психологічному контексті.

Ю. Швалб зазначає, що «в психологічному плані спосіб життя – набір цінностей і норм, що детермінують поширення та передачу від покоління до покоління певних моделей поведінки.

Спосіб життя – певна цілісна характеристика буття індивіда та соціуму» [16].

Новий спосіб життя, нові суспільні відносини, змінені екологічні умови, створюють можливості виникнення і нового світосприйняття, формування нового типу культури, нових екопсихологічних установок.

В. Скребець стверджує, що культура виступає найважливішим чинником удосконалення способу життя, екологічного мислення, розвитку людини взагалі. Тому екологічну культуру можна визначити як своєрідний спосіб життя, в якому органічно поєднуються потреби, цінності та навички поведінки у відповідності до екологічної дійсності. Це спосіб та міра взаємодії з довкіллям на засадах інтеграції загальнолюдського досвіду зі збереження природного, соціального і штучного оточення на засадах духовності і гуманізму [12, с.101].

Носієм екологічної культури є людина. Без людини екологічна культура є лише семантично зафіксованою низкою предметів матеріальної чи духовної даності, але аж ніяк не регулюючою засадою людського буття. Саме в діяльності феномени екологічної культури набувають смисложиттєвої цінності.

Розробляючи проблему структури ціннісних орієнтацій особи, підкреслює І. Бех, необхідно виходити з принципу єдності їх динамічного і змістовного боків. Акцент на змістовному боці особистісних цінностей свідчить про відстоювання у психологічній науці позиції, яка передбачає науково обгрунтовану віру в людський розум. Людську свідомість, переконаність у тому, що структура людських цінностей формується не на основі вроджених внутрішніх тенденцій, а свідомого, осмисленого відображення людської дійсності [2, с.30-35].

Що стосується об'єктів спрямування ціннісних орієнтацій особистості, то тут О. Норов подає свою класифікацію. Ціннісні орієнтації поділяються на такі, що спрямовані: на конкретну людину; на конкретну групу людей; на тип людей; на людину як таку [10, с.26].

Система ціннісних орієнтацій є важливим регулятором життєвої активності людини, оскільки вона має змогу співвідносити індивідуальні потреби і мотиви з усвідомленими та прийнятими особистістю цінностями й нормами соціуму.

Як справедливо зауважує К. Роджерс, потреби можуть задовольнятися лише тими шляхами, що сумісні із системою цінностей особистості й концепцією «Я».

Подібну думку висловлює і О. Здравомислов, який стверджує, що «специфіка дії ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони

функціонують не тільки як способи раціональної поведінки. Вони визначають спрямованість волі, уваги, інтелекту [8].

Таким чином, система ціннісних орієнтацій особистості є багатофункціональною. Ця система виконує одночасно функції регуляції поведінки і визначення її мети, яка зв'язує в єдине ціле особистість та оточуюче середовище. Тому ціннісні орієнтації розглядаються нами як психологічні новоутворення особистості, що складають систему світоглядних орієнтацій особистості як суб'єкта культури та проявляються у ставленні до себе, інших людей та навколишнього середовища в цілому.

Формування особистості як суб'єкта культури починається з моменту фіксації ним певних цінностей. Зокрема, категорія цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, її духовних вимірів, а також перетворюється на чинник осмислення власної поведінки в межах загальнолюдських ціннісних орієнтирів щодо природи.

На думку дослідників [4; 11; 14; 16 та ін.], саме екологічні цінності визначають спосіб існування індивіда у природному, біологічному, фізіологічному значенні, стиль взаємодії людини з світом природи.

За переконаннями О. Сухомлинської, цінності природи займають у системі цінностей людини мало не останнє місце: «Дотепер ми взагалі не звертали на них увагу, щедро розкидаючи навколо себе руйнівні, нищівні продукти своєї діяльності – і в особистісному плані, і в соціальному»[14, с.24].

Цінності є компонентом екологічної культури особистості. Екологічна культура особистості виявляється у процесі діяльності як єдність людини з природою і суспільством, у її структурі виділяють дві складові: екологічна свідомість та екологічна діяльність, яка регулюється нормами та цінностями екологічної етики. Через посередництво цінностей людина обирає стратегії природокористування.

Базовими в структурі життєдіяльності особистості, її суспільно-моральної позиції є вищі цінності, які залучають особистість до суспільних відносин на основі сенсу життя. Цінності пов'язані з інтересами, потребами, корисністю. Вищими є ті цінності, заради яких люди поступаються іншими цінностями. Тому, І. Бех пропонує уявити ціннісну систему у формі зрізаної піраміди: багато цінностей біля підніжжя і декілька на вершині. Декілька, а не одна, інакше мова йтиме не про мораль, а про фанатизм.

Реалії сучасного життя вимагають відображення соціоекологічних цінностей, які акумулюють в собі як загальнолюдське так і екологічне. В якості соціоекологічних цінностей, що характеризують екологічну культуру особистості, її рівень, можна визна-

чити – добро, святість життя, відповідальність, совість, природа як самоцінність. Ці категорії взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну.

Зарубіжні науковці Б. Каллікотт, П. Тейлор ділять цінності природи на два основні типи: інструментальні або утилітарні в протилежність внутрішнім або власним. Інструментальна цінність – це цінність, якою щось володіє як засобом досягнення цілей. Внутрішня цінність – це цінність, якою щось володіє як самоціллю. Точка зору про те, що природа володіє цінністю тільки як засіб досягнення цілей, називається антропоцентричною (скерованою на людині). З іншого боку, точка зору про те, що природа є цінною просто тому, що вона існує незалежно від її використання, називається екоцентричною.

Відповідно до того які цінності знаходяться на вершині піраміди цінностей у людини формується певний тип екологічної свідомості, світогляду.

Очевидним є великий вплив інформації на складну і багатогранну емоційну сферу особистості. Емоційні відгуки на різноманітні види інформації, беруть участь у формуванні її життєвої позиції. Залежить це від рівня сприймання інформації емоційною сферою, глибини її переробки та засвоєння результатів. І чим вищим є інтелектуальні та вольові якості особистості, тим швидше результати переробки інформації стають причиною нових світоглядних пошуків, роздумів, формування переоцінки поглядів, цінностей. Тільки достовірна інформація може відіграти позитивну роль у формуванні екологічної зрілості особистості.

Культура завжди складається з ціннісного матеріалу (духовного, пізнавального, ідеального, представленого в свідомості), причетного до сенсотворчих особистісних структур, що мають відношення до саморозвитку особистості.

Екологічна культура особистості виявляється у процесі діяльності як єдність людини з природою і суспільством, у її структурі виділяють дві складові: екологічна свідомість та екологічна діяльність, яка регулюється нормами та цінностями екологічної етики.

Вагомим фактором, від якого залежить рівень екологічної культури особистості, є рівень її свідомості.

Є. Помиткін виділяє такі рівні розвитку свідомості: екоцентричні цінності; сімейні цінності; суспільні цінності; загальнолюдські цінності; рівень духовної, розширеної свідомості.

Як справедливо вважає С. Дерябо, розвиток свідомості являє собою кардинальну зміну образ світу [6].

Сьогодні екологічна свідомість стає без сумніву основою екологічної культури. Ставлення людини до природного оточення

передбачає не лише раціональне, грамотне використання сил і ресурсів природи, а й свідому відповідальність за її використання. «Культура, - як стверджує Н. Тарасенко, - це не лише показник універсальності і свободи людини, а й у рівній мірі показник її відповідальності перед світом. Причому в тенденції закономірності така: чим більше людська діяльність стає універсальною і вільною відносно світу, тим більше росте відповідальність людини перед природою» [15, с.173].

Як видно зі змісту поняття екологічної культури, реальні відносини людини з природою опосередковані культурою. Центральне місце тут належить екологічним цінностям. З урахуванням того, що в будь-яку історичну епоху природа складає життєво необхідне середовище людини, не виключена й наявність в усіх культурах певного шару екологічних цінностей, що регулюють відношення людини з природою.

Ми дотримуємося теоретичних позицій тих учених, згідно з якими екологічна культура, як органічна, невід'ємна частина культури, представляє особливу сферу життєдіяльності людей, що характеризує своєрідність їх взаємодії з природою і системою діалектично взаємозв'язаних елементів, що включає: екологічні цінності, екологічну свідомість та екологічну діяльність.

Висновки. Отже, аналіз наукової літератури показав, що серед різноманітних форм культури одна з вагомих місць у наш час посідає екологічна культура, яка виявляється з моменту фіксації цінностей, розуміння природи, її духовних намірів.

Становлення екологічної культури є тривалим, складним і динамічним процесом, що характеризується своїми особливостями, оскільки протягом життя в особистості накопичуються психологічні резерви, що підводять свідомість до внутрішнього контролю смисложиттєвих утворень і цим сприяє формуванню екологічної культури.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у вивченні аксіологічно-детермінованого підходу в екологічному зростанні особистості на різних етапах онтогенезу.

Література

1. Алексеева В. Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В. Г. Алексеева // Психол.журн.- 1984. - Т.5. - №5. - С. 63-70.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. - 1997. - №1(14). - С. 30-35.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: [у 2 кн.] / кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / Іван Дмитрович Бех / [Ред. О. І. Цибульська]. - К.: Либідь, 2009. - 280 с.

4. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. - №1(14). – С. 144-150.
5. Вербицкий А. А. основы концепции непрерывного экологического образования / А. А. Вербицкий // Педагогика. – 1997. - №6. – С. 31-36.
6. Дерябо С. Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания / С. Д. Дерябо: Академ. Пед. И соц. Наук Московского психол.-соц. Ин-т. – М.: МПСН, 1999. – 130.
7. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности / А. Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 26 с.
8. Кисельов М. М. Екологічна свідомість як феномен освітнього процесу / М.М. Кисельов // Філософська думка.- 2005. - №2. – С. 12-15.
9. Крисаченко В. С. екологічна культура: теорія і практика / В. С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. -352 с.
10. Норов О. Гуманістичні ціннісні орієнтації / О. Норов // радянська школа. – 2006 №3. – С.26.
11. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды/ Н. Ф. Реймерс. – М.: Просвещение, 1992. – 320 с.
12. Скребець В. О. екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: [Монографія] / В. О. Скребець. – к.: Видавничий Дім «Слово», 2004. – С.100-101.
13. Сулацкова О. Ф. Екологічна культура в аспекті становлення цінностей сучасного суспільства / О. Ф. Сулацкова // Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття: Матеріали 4-ї Міжнародної наук.-практ. конференції. - Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005.- С. 39-41.
14. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О. В. Сухомлинська // Шляхи освіти.- 1996.- №1.- С. 24-27.
15. Тарасенко Г. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання / Г. Тарасенко // Педагогіка і психологія. – 2008. -№1. – С.170-177.
16. Швалб Ю. М. Психологічні критерії визначення стилю життя / Ю. М. Швалб // Соціальна психологія, 2003. – №2. – С. 14-20.

The theoretical investigation of the problem of learning the axiological approach of the learning the ecological culture of the personality is showed in this article. The main approaches of the learning of this problem as, a psychological phenomena are examined. The components of ecological culture are allocated. The understanding of the role, of ecological values and ecological consciousness in the becoming of ecological culture of personality.